

Фольклористика

УДК 821.161.2 : 801.81
ББК 83.3 (2Укр) 6

«ІОАН ПРЕДТЕЧА СЛОВ'ЯНСЬКОЇ АРХЕОЛОГІЇ І ФОЛЬКЛОРИСТИКИ»: ЗОРІАН ДОЛЕНГА-ХОДАКОВСЬКИЙ В ОЦІНЦІ ІВАНА ФРАНКА

С. М. Пилипчук

*Львівський національний університет Івана Франка;
філологічний факультет; Львів, вул. Університетська, 1*

У статті висвітлено Франкову рецепцію фольклористично-етнографічної спадщини Зоріана Доленги-Ходаковського. Підкреслено, що автор «Студій над українськими народними піснями», не тільки систематично використовував рукописні матеріали польського фольклориста-аматора як ілюстративний матеріал у власних наукових розвідках, а й загалом високо оцінював невтомну збирацьку діяльність ученого, відзначав його сміливість та оригінальність при коментування уснословесних зразків, особливо ж у праці «O Słowiańszczyźnie przed chrześcijaństwem».

Ключові слова: фольклористика, етнографія, фіксація, інтерпретація, старовина, рецепція, рукописний збірник.

Активно працюючи на фольклористичній ниві, Іван Франко особливо ретельно вивчав напрацювання попередників у цій вельми складній царині гуманітарних знань. Цікавили його здобутки як у практичні площині осягнення фольклору (йдеться про вивчення численних записів, друківаних і недруківаних колекцій уснословесного матеріалу), так і у теоретичній площині (йдеться про спроби наукового коментування, критичного аналізу народнописаних зразків). Такий комплексний підхід до оцінки доробку уснословеснознавців відкривав перед дослідником можливість панорамно представити перелік основних завдань нової наукової дисципліни, що стрімко розвивалася, шукала відповіді на низку актуальних питань. Серед учених початку ХІХ століття (а це саме той період, коли фольклористична проблематика виходить на авансцену інтелектуальних змагань), які своєю нерідко подвижницькою працею заклали підвалини для дальшого серйозного осмислення багатого «народного добра», Іван Франко виокремлював постать Зоріана Доленги-Ходаков-

ського. Саме цьому «оригіналові» судилося, на гадку українського вченого, зробити добрий почин для майбутнього ретельного студіювання фольклору у різних аспектах. Цей, за влучним висловом Філарета Колесси, «ентузіастичний проповідник всебічного виучування народності» [6, с. 47], запропонував стереометричний розбір зібраного матеріалу, зробивши акцент на виокремленні реліктів старовини, виявленні архаїчних елементів, в яких закодовано пам'ять традиції, збережено досвід багатьох поколінь. З особливою наполегливістю «мандрівний фольклорист» намагався на основі саме уснословесних творів реконструювати дохристиянські вірування наших предків, відтворити, пізнати світоглядні уявлення давнього слов'янства. Попри те, що нечисленні праці Зоріана Доленги-Ходаковського багато в чому не витримують критики, бо не є наслідком об'єктивного, безстороннього розбору матеріалу, а радше результатом тенденційного підлаштування фактів для підтвердження наперед визначених концепцій, все ж мусимо констатувати, що саме він «породив» цілу генерацію молодих дослідників, які підхопили його сміливі ідеї та успішно крокували у напрямку їх кваліфікованого наукового підтвердження. У цьому контексті варто передусім згадати продуктивні та конструктивні пошуки Миколи Костомарова, який, озброївшись значно досконалішим дослідницьким інструментарієм, продовжив розпочате і запропонував насичену цінним фактажем студію «Слов'янська міфологія». Зрештою, й сам Іван Франко вважав думки Зоріана Доленги-Ходаковського продуктивними, а його «товстезні» рукописні збірники народних пісень неочіненним джерелом аналізу живої фольклорної традиції, відтак неодноразово підкреслював значущість внеску «піонера нашої етнографії» у справу поступу фольклористики, вважав за потрібне підкреслити його значну роль у приверненні уваги до «скарбу» усної словесності.

Зоріан Доленга-Ходаковський (справжнє ім'я – Адам Чарноцький) народився 14 квітня 1784 року у сім'ї збіднілого шляхтича у Мінській губернії в селі Підгайна, недалеко від Слуцька (Білорусь), помер 29 листопада 1825 у с. Петровське Тверської губернії у Росії. Батько Якуб Чарноцький служив економом у панських маєтках. Адам Чарноцький, зважаючи на невтішне фінансове становище сім'ї, виховувався у домі багатого родича Ксаверія Чарноцького – голови Слуцької земської управи. Навчався у Слуцькому повітовому училищі, яке закінчив 1800 року. 1801 року переїхав до Мінська, де працював домашнім учителем та самостійно вивчав право. З 1802 до 1804 року проходив юридичну практику в Новогрудці, а наприкінці 1805 успішно склав іспит із юриспруденції. Через два роки став управителем маєтку Вороничі, що належав графові Юзефу Неселовському. 1809 року був арештований за підтримку Наполеона та відправлений на допити до Петербурга. Покарання не забарилося – примусова військова муштра в Омську. 1811 року дивізію, в якій відбував службу Адам Чарноцький, передислоковано до Бобруй-

ська, звідки він дезертирував і таємно дістався до Варшави. Відтоді назавжди змінив своє справжнє ім'я на приbrane: Зоріан Доленга-Ходаковський. Саме під цим псевдонімом він увійшов в історію слов'янознавства. 1813 року переїхав на Волинь, зокрема перебрався до Кременця, де працював бібліотекарем у місцевому ліцеї та розпочав систематичне записування уснословесних зразків. Докладну інформацію про перебування ученого у Кременці та його широкі наукові зацікавлення подав Роман Кирчів у статті «Польський літературно-науковий осередок першої третини ХІХ ст. в Кременці і його дотичність до українського довкілля» [5]. З жовтня 1817 по липень 1818 року Зоріан Доленга-Ходаковський відбув подорож по Галичині, за результатами якої сформував розлогу збірку українських народних пісень та суттєво поповнив свою колекцію старожитностей. Мандрі Україною він продовжив 1819 року, коли дістався Києва і близько трьох тижнів вивчав пам'ятки старовини. Того ж року отримав фінансову допомогу від Адама Чарторийського на продовження дослідницької роботи. З рекомендаційними листами до Петербурзької академії наук та численними рукописними матеріалами переїхав до столиці імперії. Наприкінці 1819 року несподівано одружився із шляхтянкою із Поморя Констанцією Флемінг, яка передчасно померла (1822). Як чоловік із непогамованою вдачею, Зоріан Доленга-Ходаковський довго не затримався у Петербурзі. Вже восени 1821 року він поселився у Москві. Тут швидко вліз у борги і змушений був, задля порятунку прийняти посаду управителя у селі Петровське Тверської губернії. Саме тут зустрів свої останні дні, за влучним висловом Івана Франка, «Іоан Предтеча слов'янської археології і фольклористики» [9, т. 46, кн. 2, с. 127].

Загалом Зоріан Доленга-Ходаковський зробив значний внесок у розвиток археології, фольклористики, етнографії та діалектології. Зібрав величезні (понад дві тисячі зразків) народнопісенні колекції. Залишив по собі низку наукових студій, в яких на основі докладного вивчення фольклорно-етнографічного матеріалу реконструював (часто надто сміливо і покwapно) дохристиянські вірування слов'янських народів. Окрім найвідомішого дослідження «О Słowiańszczyźnie przed chrześcijaństwem» (1818), з-під пера Доленги-Ходаковського вийшли й такі студії як «Разыскания касательно русской истории» (Вестник Европы, 1819, жовтень, с. 277-302), «Прозектъ ученого путешествия по России для объяснения древней славянской истории» (Сын Отечества, 1820, ч. 63-64, т. XXXIII-XXXVI, XXXVIII-XL) та ін.

Як добрий знавець усіх помітніших здобутків на не надто розлогім на кінець ХІХ століття фольклористичній ниві Іван Франко був достатньо начуваній (частково ознайомлений) про багатство матеріалів у рукописних збірниках «оригінала» Зоріана Доленги-Ходаковського, цікавився їхньою долею, сподівався, що колись-то вдасться звести воедино цей розкиданий скарб народної минувшини. Учений знав зокрема про те, що частина записів мандрівного фольклориста була у посіданні Ми-

хайла Максимовича (Максимович сам у передмові до книги «Украинские народные песни» (Москва, 1834) зізнався: «Кроме того я приобрел известное собрание народных песен покойного З. Я. Ходаковского, обильное песнями обрядными и особенно свадебными» [7, с. I], інша частина збереглася в архіві Осипа Бодяньського, ще частина «стала власністю бібліотеки Наукового товариства імені Шевченка» [9, т. 42, с. 191]. Саме цією (останньою) частиною ґрунтовної колекції Зоріана Доленги-Ходаковського в усій повноті послуговувався Іван Франко при роботі над коментуванням і аналітичним розбором народної пісенності українців. У фундаментальних «Студіях над українськими народними піснями» Іван Франко систематично покликався на записи із рукописних збірників збирача-аматора, використовував їх (записи) як ілюстративний матеріал для підтвердження певних фольклористичних спостережень. Серед фіксацій Ходаковського український учений часто натрапляв на найповніші та «найпоправніші» тексти. Приміром, варіант «Пісні про Байду» із матеріалів збирача-аматора органічно доповнив студію про цей пісенний «документ народної свідомості», став основою для Франкового усебічного аналізу важливої фольклорної пам'ятки та реконструкції її первісного формату [9, т. 42, с. 163].

У «Плані викладів літератури руської», що їх Іван Франко запропонував колеґії професорів Львівського університету при кандидуванні на посаду доцента кафедри руської словесності, дослідник мав намір у V семестрі докладно зупинитися на темі польських впливів «на виробку українських симпатій» [9, т. 41, с. 28]. Провідну роль у цих «впливах» він аргументовано відводив Зоріанові Долензі-Ходаковському, який своєю подвижницькою збирацькою працею надихнув не одне покоління молодих ентузіастів до збереження та вивчення уснословесних пам'яток. Дещо поглиблений, розширений розгляд здобутків дослідника на широкій ниві народознавства Іван Франко планував здійснити у спеціальному курсі «Южноруська етнографія». В окремії лекції «Ходаковський і його погляди на слов'янщину дохристиянську» цього спецкурсу учений передусім прагнув осмислити центральні положення, провідні ідеї студії «*O Słowiańszczyźnie przed chrześcijaństwem*». Окрім окреслення позитивних аспектів дослідження, Іван Франко був зорієнтований і на критичний розбір праці, в якій добачав чимало недоліків, що їх, зрештою, можна було виправдати невиробленістю наукових підходів тогочасної фольклористики. Все ж книга мала неабиякий вплив на зростання інтересу до народної творчості, адже переконливо засвідчила, як слушно зазначив Іван Франко, «можність і потребу дошукуватися в піснях, оповіданнях і віруваннях простого народу слідів первісної слов'янської міфології» [9, т. 41, с. 263]. Український учений високо оцінив прагнення польського дослідника, «цього благородного оригінала, що мандрував від села до села, жив на устах молоді, овіяний маревом легенди» [9, т. 27, с. 145] за окремими рештками реконструювати цілісну картину міфологічних уявлень давніх слов'ян, однак добре усвідомлював усю складність якісної

реалізації такого амбітного задуму, розумів тисячні труднощі, які доведеться подолати дослідникові на шляху до більш-менш заокругленого представлення світогляду предків.

Оцінюючи мету і завдання невтомної діяльності Зоріана Доленги-Ходаковського, Іван Франко, попри загалом позитивне сприйняття здобутків фольклориста, все ж вважав, що він робив це «скоріше з інтересу археологічно-міфологічно-історичного, ніж етнографічного» [9, т. 27, с. 59]. Загалом же, численні напрацювання польського колеги науковець називав «здоровими та родючими зернами», з яких проріс жвавий інтерес до народної минувшини.

У «Нарисі історії українсько-руської літератури до 1890 р.» Іван Франко короткими штрихами окреслив непросту життєву історію «піонера слов'янського відродження» (очевидно, основні біографічні факти український учений черпав із книги Ф. Равіти-Гавронського «Zogyan Dołęga-Chodakowski. Jego życie i praca» [10], що вийшла у Львові 1898). «Чарноцький, дезертирувавши з російського війська, – занотовував Іван Франко, – змінив своє ім'я на Ходаковський, і під сим іменем, мандруючи від села до села, від міста до міста і від краю до краю та збираючи найрізномірніші етнографічні, топографічні і археологічні відомості, перейшов Західну і Східну Галичину, значну частину великоруської території, скрізь будячи своїми розмовами і листами зацікавлення до старовини, зібрав сам величезний збірник пісень польських, українських, білоруських і великоруських, з якого користали пізніші видавці і який в цілості заховався між паперами Максимовича. Чарноцький закінчив своє життя у Москві, де тулився при гурті слов'янофілів і друкував деякі свої праці в їх органах по-російськи» [9, т. 41, с. 263-264]. Аналогічну інформацію, хіба що дещо перефразовану, Іван Франко повторив і в інших студіях («Огляд праць над етнографією Галичини в ХІХ в.» [9, т. 54, с. 260-261], де йшлося про цього неординарного першопрохідця у галузі народознавства.

Не залишився поза увагою Івана Франка й той факт, що Зоріан Доленга-Ходаковський був особисто знайомий із молодим приват-доцентом ботаніки у Москві Михайлом Максимовичем. Саме цей «благородний оригінал» мав значний вплив на формування дальших наукових інтересів перспективного українського дослідника. Цінні народнопісенні матеріали у записах Доленги-Ходаковського стимулювали ученого до роботи у вказаному напрямку, викликали у нього бажання ретельно дослідити збережені уснословесні старожитності і крізь призму міфологізму, і крізь призму історизму.

«Почин» Ходаковського, за влучною характеристикою Івана Франка, став не тільки однією з перших спроб зібрати багатий народнопісенний матеріал, а й серйозним імпульсом до українського національного відродження, «народного пробудження» [9, т. 47, с. 111]. Властиво, праці цього «дивака і ентузіаста» [9, т. 54, с. 260] і студії не менш талановитих послідовників дали достатньо підстав для того, щоби «письменні ру-

сини переконалися, що й у них в устах отсього простого хлопапанщизняка живуть пісні та оповідання, котрими можна повеличатися перед світом, живе мова, котру не тільки допускають до книжок, але в котрій чужі люди знаходять дивну красоту...» [9, т. 47, с. 111]. Саме із взорування на матеріали Зоріана Доленги-Ходаковського зроста когорта «перших борців нашої народної свідомості», утвердилася віра в осяжність української національної справи.

Міркування про наукову вартість писань Ходаковського Іван Франко висловлював на основі ґрунтовного вивчення його нечисленних розвідок. Переконалим свідченням особливої уваги до новаторських студій одного із зачинателів фольклористичної науки є факт наявності книги «Z. D. Chodakowskiego O Słowiańsc[z]yznie przed chrześcijaństwem i W. Surowieckiego Zdania o pismie temże z dodaniem krótkiej wiadomości o Chodakowskim i korespondencji jego» (Краків, 1835) у Франковій бібліотеці [1, Т. 2, С. 572, № 2555/1].

Іван Франко зосередився також на з'ясуванні передумов зростання зацікавлення народною творчістю і обставинами формування «романтичної школи» у Польщі, першим і чільним представником якої був Доленга-Ходаковський. Серед західноєвропейських попередників, що на фоні їхніх напрацювань зріс основний комплекс наукових інтересів автора праці «O Słowiańszczyźnie pred chrześcijaństwem», Іван Франко згадував «апокрифічні пісні Оссіана», «збірку Персі», колекцію народних шотландських пісень Вальтер Скотта, «теоретичні праці Гердера» та інші здобутки [9, т. 46, кн. 2, с. 126]. Заразом Іван Франко спробував окреслити неповторне обличчя дослідника-першовідкривача, який, за образним висловом українського вченого, стояв «біля вхідної брами» згадуваної романтичної школи у Польщі [9, т. 46, кн. 2, с. 127]. Відтак, зазначав, що на початку ХІХ ст. особливо вирізнялася «постать надзвичайно оригінального польського шляхтича, ентузіаста національності і народності, збирача і інтерпретатора народних пам'яток, який відчував їх значення і перебільшував у своїй фантазії, але обіймав своєю безкорисною, високо ідеалістичною любов'ю усі прояви духу, думки і творчої праці слов'янського люду» [9, т. 46, кн. 2, с. 127].

Загалом же, Іван Франко підкреслював важливість подвижницької місії Зоріана Доленги-Ходаковського, суть якої полягала у нагромадженні уснословесного матеріалу та перших спробах його наукового коментування, спрямованого, головню, на «відчитування» найдавнішого культурно-історичного підкладу фольклорних творів. Не втрачаючи дослідницької об'єктивності, Іван Франко разом із щирими словами захоплення на адресу невтомного збирача народної архаїки висловлював також і критичні зауваги. Передусім картав за надмірну сміливість у коментуванні народнописенного «добра» та односпрямованість аналітичного розбору.

Література

1. Бібліотека Івана Франка. – К., 2015. – Т. 2.
2. Гримич М. З історії польових досліджень в Україні: Зоріан Доленга-Ходаковський / М. Гримич // Етнічна історія народів Європи. – 2012. – Вип. 38.
3. Дей О. Піонер слов'янської фольклористики та його українські записи / О. Дей // Українські народні пісні в записях Зоріана Доленги-Ходаковського. – К., 1974.
4. Доманицький В. Піонер української етнографії (Зоріан Доленга-Ходаковський) / В. Доманицький // ЗНТШ. – 1905. – Т. 65.
5. Кирчів Р. Польський літературно-науковий осередок першої третини ХІХ ст. в Кременці і його дотичність до українського довкілля / Р. Кирчів // Студії з українсько-польського етнокультурного пограниччя. – Львів, 2013.
6. Колесса Ф. Історія української етнографії / Ф. Колесса. – К., 2005.
7. Максимович М. Предисловие к книге «Украинские народные песни», изданные Михайлом Максимовичем / М. Максимович. – М., 1834.
8. Пыпин А. История русской этнографии. Т.1-4. Этнография малорусская / [Соч.] А. Пыпина. – СПб, 1891. – Т. 3.
9. Франко І. Зібрання творів: У 50-ти томах / І. Франко. – К.: Наукова думка, 1976-1986.
10. Rawita-Gawroński F. Zoryan Dołęga-Chodakowski. Jego życie i praca. – Lwów. – 1898.

*Стаття надійшла до редакційної колегії 24.04.2016 р.
Рекомендовано до друку д.ф.н., професором **Гарасимом Я.І.**,
д.ф.н., професором **Голодом Р.Б.***

**“JOHN THE FORERUNNER OF SLAVONIC ARCHAEOLOGY
AND FOLKLORISTICS”: IVAN FRANKO’S RECEPTION
OF ZORIAN DOLENHA-KHODAKOVSKYI**

S. M. Pylypchuk

Lviv National University Ivan Franko; 79602, Lviv, University str., 1

The article highlights Franko’s reception of Zorian Dolenha-Khodakovskyi’s folkloristic and ethnographic legacy. It has been emphasized that the author of “The Studies on Ukrainian Folk Songs” systematically resorted to the handwritten materials of the Polish amateur folklorist to include them as illustrations in his own research, and moreover highly appreciated indefatigable collecting efforts of the scholar and remarked his audacity and originality in the comments on oral lore samples, in particular in his «O Słowiańszczyźnie przed chrześcijaństwem».

Key words: *folkloristics, ethnography, recording, interpretation, antiquity, reception, handwritten collection*